

ULUSLARARASI
İMAM ŞAFİÎ SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON AL-İMAM AL-SHAFİÎ

مؤتمر الامام الشافعي الدولي

7-9 Mayıs/May/مايو 2010

EDİTÖR
MEHMET BİLEN

Kent Işıklar 46

Uluslararası İmam Şafî Sempozyumu

International Symposium on al-İmam al-Shafî

مؤتمر الامام الشافعي الدولي

Editör

Mehmet Bilen

İçdüzen - Kapak

Ridwan Xelîl

Birinci Baskı: 2012

Baskı-Cilt

Artus Basım

İkitelli Organize Sanayi Bölgesi

Eskoop Sanayi Sitesi B1 Blok No: 63

Başakşehir/İstanbul

Tel: +90 0212 671 70 92

Fax: +90 0212 671 70 93

ISBN: 978-605-5402-40-2

Yayın Sertifika No: 16919

Kent Işıkları

Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti

Büyük Reşitpaşa Cd.

Yümni İş Merkezi No: 22/29

Vezneciler-İstanbul

Tel & Fax: 0 212 519 00 09

Kendisine Atfedilen Sözler Zemininde İmam Şafîî'nin Akidevî Görüşleri

Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara*

Özet

İmam Şafîî'nin akidevî görüşlerini yansıtan ona aidiyeti kesin bir metnin elimizde bulunmaması, bu büyük fıkıh aliminin inanç konuları üzerinde hiç konuşmadığı anlamına gelmemektedir. El-Fıkhü'l-Ekber adıyla ona isnat edilen eser, muahhar bir dönemin ürünüdür ve Şafîî'nin değil Eş'arîliğin görüşlerini yansıtmaktadır. Fakat Şafîî'nin menkıbelerini kaydeden eserler ile tabakât kitapları ve İbn Batta, Lâlekâî, Herevî, İbn Kudâme gibi hadis taraftarlarının itikat konuları üzerine yazdıkları eserlerde Şafîî'den birçok nakil yer almaktadır. Bu nakiller, İmam Şafîî'nin itikadî konularda genel olarak Ashâb-ı Hadîs'in görüşlerini benimsediğine delalet etmektedirler.

Abstract

Al-Shafii's Opinions on the Subjects of Belief (aqaid) According to Words Attributed to Him

Unfortunately it is not known any book or pamphlet of al-Shafii that reflects his opinions on the subjects of belief. A book called al-Fiqh al-Akbar which was attributed to him is a product of later periods and it reflects the Asharite thought rather than al-Shafii's one. In spite of this fact, it is still possible to trace back his opinions in some works recording his biography (tabaqat) and laudable traits (manaqib). Besides, in the works of some traditionalists such as Ibn Abi Hatim, Lalakai, Hakkari and Harawi, there are many narrations pointing to his views on creed. After appealing to all these sources, we have reached in this study the conclusion that al-Shafii had opinions that were very similar to those of the traditionalists (Ashab al-Hadith) of his time.

Giriş

İmam Şafîî'nin akidevî görüşlerini yansıtan ona aidiyeti kesin bir metnin elimizde bulunmaması, bu büyük fıkıh aliminin inanç konuları üzerinde hiç konuşmadığı anlamına gelmemektedir. Tıpkı İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in yaptığı gibi Şafîî'nin de, döneminde müzakeresi yapılan inanç konularına dair kendi görüşlerini bildirmiş, ihtilaflı meseleler üzerinde hangi tarafta olduğunu belirgin kılacak beyanlarda bulunmuş olması gerekir. Ona Ebû Hani-

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. E-mail: mbuyukkara@marmara.edu.tr

fe'nin eseri ile aynı adı taşıyan el-Fıkhü'l-Ekber adlı bir kitap dahi isnat edilmiştir. Ne yazık ki bu kitabın ona aidiyeti sahih değildir ve sonradan yazıldığı ne-redeyse kesindir. Dolayısıyla Şafî'nin akidevî görüşlerini tespit için başvurabileceğimiz kaynaklar olarak geriye, ona dair menkıbeleri kaydeden eserler ile tabakât kitapları kalmaktadır. İbn Ebî Hâtim, Beyhakî ve Abbâdî'nin kitapları bu tür eserlerdendir. Bunlara ilaveten Âcurrî, İbn Batta, Lâlekâî, Herevî, İbn Kudâme gibi hadis taraftarlarının itikat konuları üzerine yazdıkları eserlerde Şafî'den birçok nakil yer almaktadır. Onun sadece itikadî görüşlerini biraraya getirmeyi deneyen Hekkârî ve Berzencî'nin risalelerinin günümüze ulaşmış olması araştırmamız açısından ayrıca bir şanstır. Kuşkusuz ki tüm bu eserlerde Şafî'nin ağızından nakledilen rivayetlerin ona aidiyetlerine şüpheyile yaklaşmak gerekir. Fakat bu nakiller arasında bir mutabakatın bulunması durumunda, yaşadığı dönem zarfında Şafî'nin ilişkileri ile, durduğu sosyal ve ilmî zemin de dikkate alınmak suretiyle onun akidevî görüşlerinin bir çerçevesini çizmek, bunun üzerinde bir inşa denemesinde bulunmak ve duruşunun adını koymak sanırız mümkün olacaktır.

1-Ashâb-ı Hadîs'in Bir İmamı Olarak İmam Şafî

Nâsirü's-sünne (sünnetin destekçisi) lakaplı İmam Muhammed b. İdris eş-Şafî'nin (ö. 204/820) Hicaz'daki ilk hocaları, Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) gibi Ashâb-ı Hadîs'in en önde gelen simalarıydı. Bunlar dışında kendilerinden hadis dinleyip ilim aldığı seksen kadar alimin büyük bölümünün de aynı ekolün mensupları olduklarını bilmekteyiz. Bu tedris bağı Şafî'nin akidevî görüşlerinin oluşumuna muhakkak tesir etmiş olmalıdır. O Ashâb-ı Hadîs'in şöhretli bir mensubu olarak zamanının ilmî çevrelerinde kendisine mümtaz bir mevki edinmişti. Şehristânî (ö. 548/1153) Ashâb-ı Hadîs'i şu şekilde vasfetmektedir:

"Ashâb-ı Hadîs, Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şafî, Süfyân es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve Dâvud b. Ali b. Muhammed el-İsfahânî'nin taraftarlarından oluşan Hicaz ehlidir. Onlara, hadis tahsili, rivayet nakli ve dinî hükümleri naslar üzerine bina etmekle meşgul olmaları nedeniyle Ashâb-ı Hadîs adı verilmiştir. Onlar bir konuda bir haber ya da bir eser bulduklarında celi ve hafî kıyasa başvurmamaktadırlar".¹

İmamî-Şîî müelliflerden Nevbahtî (ö. 300/912) ile Sa'd el-Kummî (ö. 301/912) de İmam Şafî'yi Ashâb-ı Hadîs'e dahil etmektedirler. Onlar, kendisine Haşviyye adı da verildiğinden bahsettikleri Ashâb-ı Hadîs'in, Süfyân es-Sevrî, Şerîk b. Abdullah, İbn Ebî Leylâ, Mâlik ve Şafî gibi şahsiyetlerden oluştuğunu bildir-

¹ Şehristânî, *el-Milel*, i, 243.

mektedirler.² İsmailî-Şîî müellif Ebû Hâtım er-Râzî'nin (ö. 324/936) tasnifinde ise Ashâb-ı Hadîs'in, ayrıca Haşviyye, Müşebbihe, Şukkâk, Mâlikiyye ve Şafîyye gibi adlarla bilindiği kaydedilmektedir. Ebû Hâtım'e göre, Şafîyye'nin de aralarında olduğu bu gruba Ashâb-ı Hadîs denilmesi,

“... rey ve kıyası inkar etmelerinden dolayıdır. Onlar, ‘Resûlullah (s. a. v.), sahâbe ve tâbiünden bize rivayet edilenlere ve fıkıh, helal ve haram mevzularında onlardan gelen hadislere uyarız; reyimizle kıyas yapmamız bize caiz olmaz’ derler. Onlara Ashâb-ı Hadîs ve Ashâb-ı Eser denilmiştir. İmanın söz ve amelden oluştuğu ve Kur’an’ın mahluk olmadığı üzerinde icma halindedirler ve Kur’an’ın mahluk olduğunu söyleyenleri tekfir etmektedirler”.³

Adı geçen Şîî müelliflerin Şafî’yi ve diğerlerini Ashâb-ı Hadîs’in bir üst grubu olarak kaydettikleri Mürcie’den saymaları ise, ırcâ kavramına Sünnî terminolojideki anlamından farklı bir anlam yüklemelerinden kaynaklanmaktadır. Onlara göre Mürcie, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer’i Hz. Ali’den daha üstün görenlerin ve hilafetin tarih sırasını meşru kabul edenlerin ortak ismidir.⁴ İmam Şafî de, ileride kaydedeceğimiz gibi Sünnîliğin bu genel görüşünden ayrılmamıştır.

Hadislere ve sünnete uymanın lüzumu hakkında Şafî’den nakledilen rivayetlerde, onun Ashâb-ı Hadîs’ten sayılmasına neden olacak unsurları bütün açıklığıyla görebilmekteyiz. Taberânî’nin (ö. 360/970) rivayetine göre Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babası Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) hitaben Şafî’nin, “Sizler sahih hadisleri bizlerden daha iyi bilmektesiniz. Eğer sahih bir hadis tespit edersen bana da söyle ki onunla amel edeyim. Hadisin Kufe, Basra ya da Şamlılardan aktarılıyor olması önemli değildir” dediğini nakletmektedir.⁵ Öğrencisi Rebî’ b. Süleyman’dan (ö. 270/883) nakledildiğine göre Şafî bir hadis rivayet ederken orada bulunanlardan birisi bu hadisle amel edip etmeyeceğini ona sormuş; o da, “Ben ne zaman Hz. Peygamber’den bir hadis nakledip onunla amel etmez isem bilin ki delirmişim demektir” diye cevap vermişti.⁶ Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834) de bir başka münasebetle Şafî’ye aynı soruyu yönelmiş ve “Resûlullah’tan bir hadis duyacağım da onunla amel etmeyeceğim öyle mi! Beni kiliseden zünnarla çıkarken mi gördün?” cevabını almıştı.⁷

Şafî, “Ashâb-ı Hadîs’ten birisini gördüğümde sanki Hz. Peygamber (s. a. v.)’in ashâbından birisini görmüş gibi oluyorum” demiş,⁸ sünnet konusunda bu

² Nevbahtî, *el-Fark*, 6-7; Kummî, *el-Makâlât*, 5-6.

³ Ebû Hâtım, *Kitâbü’z-Zîne*, 267.

⁴ Bkz. *Kitâbü’z-Zîne*, 264-5.

⁵ İbn Ebî Hâtım, *Âdâb*, 95.

⁶ İbn Ebî Hâtım, *Âdâb*, 93; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 474; Zehebî, *el-‘Ulûv*, 165.

⁷ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 474.

⁸ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 477; İbn Kesîr, *Menâkıb*, 187; İbn Hacer, *Tevâli*, 110.

cemaatin görüşü üzerine olduğunu başka bir vesileyle sarahaten belirtmişti.⁹ Onun, muhtemelen kendisini de bir mensubu saydığı Ashâb-ı Hadîs içerisinde, hadislerin kabulü hususunda yer yer beliren usûlsüzlük ve ölçüsüzlükleri onaylamadığını tahmin ediyoruz. Onun "haşvî"liğine dair kaynaklarda hiçbir kaydın bulunmaması bu zannımızı güçlendirmektedir. Ebû Hâtîm'in ifadesiyle, doğru veya yanlış her hadis diye işitilen şeyi ölçüp biçmeden sünnet çerçevesi içerisine alan haşviyye mantığını¹⁰ İmam Şafî'nin onaylaması mümkün değildi. O, müslümanların Hz. Peygamber'in sünnetini Allah'ın kitabını kabul edişleri gibi kabul etmek zorunda olduklarını bir taraftan kuvvetle vurgulamış, diğer taraftan ise belli bir fiilî uygulamanın Hz. Peygamber'in sünneti olarak kabul görmesi için bu uygulamanın sahih isnada sahip bir hadis delili ile desteklenmesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuştu. Dolayısıyla Şafî'ye göre böyle bir destek olmadan herkesin her yaptığına sünnet demesinin tarihî ve ilmî bir değerinin bulunmaması gerekir.¹¹

Haşvîliğin Ashâb-ı Hadîs içerisindeki başka bir boyutu, sırf bazı rivayetlerde nakledildiği gerekçesiyle haşvî olan şeylere, yani akla aykırı, lüzumsuz ve faydasız inançlara inanmak ve bunları iman prensipleri olarak kabul etmektir.¹² Bu durum daha çok Allah'ın haberî sıfatları ve ahiret ahvâli ile ilgili konularda ortaya çıkıyordu. Örneğin Şafî'den de ders almış olan Ahmed b. Hanbel hakkında haşvîlik iddiaları bulunmakta,¹³ fakat Şafî hakkında benzer bir ithama kaynaklarda rastlanmamaktadır. O aşağıdaki ilgili bölümde belirtileceği şekilde, haberî sıfatlarda kelimcilerin tevîl yönetimine başvurmayarak sıfatlar hakkında vârid olan lafızları olduğu gibi tasdik etmiş, ancak bunların keyfiyeti hususunda teşbîh ve tescîm ihtimali manalardan kaçınmak suretiyle tenzihî bir yol izlemişti.

Şafî'nin, kendi zamanında ilmî gündemi meşgul eden kelâmî konularda görüşlerini kısaca bildirmekle yetinmesi, meseleler üzerinde derin tartışmalara girmemesi de Ashâb-ı Hadîs'e özgü malum tutuma uyumlu bir yaklaşımdı. O aşağıda değineceğimiz üzere zaten bu manada kelâm yapmayı tasvip etmiyordu. Cimâu'l-İlm adlı eserinde ehl-i kelâmı (Mutezile) ve ehl-i rey (Hanefiyye) hedef alması ise kelâmî meseleler üzerinden yapılan bir tartışmayla alakalı değildi. Bu risalesinde Şafî, adı geçen kesimlerin hadisleri kabul şartlarını tartış-

⁹ Hekkârî, *İ'tikâd*, 17; Zehebî, *el-'Ulûv*, 165; İbn Kudâme, *İsbât*, 180-1; İbn Kayyım, *İctimâ'*, 56.

¹⁰ Bkz. Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-Zîne*, 267.

¹¹ Bu konuda bkz. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 319. Watt'ın tespitlerine kaynaklık eden mevzular *er-Risâle*'de yer almaktadır. Bkz. Şafî, *er-Risâle*, 42-54, 159-160.

¹² "el-Haşviyye: Ellezîne yu'minûne bi haşvî'l-i'tikâdât ey et-tezeyyüd fî'l-mu'tekâdât bi ziyâdâtin tuhâlifü'l-'akl ve kad ce'alîhu ke usûli'd-dîn". Referanslar ve açıklamalar için bkz. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 281-3.

¹³ Bu iddiaya mesnet teşkil eden bazı rivayetleri için bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, i, 28-9.

maya açmış; bu arada icmâ konusunu da gündeme taşımıştı.¹⁴ Günümüze ulaşmayan er-Red 'alâ İbn Uleyye adlı eserinde¹⁵ ise hedefindeki isim, Iraklı hocalarından İsmail İbn Uleyye'nin oğlu olan Mutezile kelamcısı İbrahim b. İsmail İbn Uleyye (ö. 218/833) idi. Bu şahıs Kur'an'ın mahlûk olduğu iddiasının propagandasını yapmasından dolayı Cehmî olmakla itham ediliyordu.¹⁶ Fakat elimizde olmayan bu risalede de Şafî'nin, kelâmî bir mesele üzerinden değil de fıkıh usûlüyle alakalı bir konuda İbn Uleyye'yi tenkit ettiği kanaatini taşıyoruz. Zira İbn Uleyye'nin, haberlerin sahih kabul edilmesi için haberin birkaç farklı tarîkten nakledilmesi gerektiğini ilk söyleyenlerden birisi olduğunu biliyoruz.¹⁷ Hadislerin kabul şartları ve bu arada sayı şartı Şafî'nin önemle üzerinde durduğu usûl konularındandı ve adı geçen risalede Şafî, Cimâu'l-İlm'de yaptığı gibi muhtemelen bu mevzuyu ele almıştı.

Yine ona isnat edilen ancak günümüze ulaşmayan, biri nübüvveti inkar eden Brahmanistlere cevap ve nübüvvet inancını ispat niteliğinde, diğeri de er-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâ konulu iki eser hakkında sağlıklı bir değerlendirmede bulunmak muhtevaları bilinmediği için zor gözükmektedir. Abdülkâhir Bağdâdî'nin (ö. 429/1037) bu eserlerin kelâma dair olduğunu kaydetmiş olması,¹⁸ bunlarda kelâm yapıldığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bağdâdî, Ehl-i Sünnet'in kelâm ile meşguliyetini sahâbe devrine kadar geriye götürür ve bu noktadan başlayarak özetle Sünnî kelâmın gelişimine değinir. Sonra Bağdâdî bu kurgusu bağlamında, "Kaderiyye'ye ret" gayesiyle yazıldığını söylediği Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhü'l-Ekber'ile birlikte Şafî'nin söz konusu iki eserini zikreder. Oysa elimizdeki el-Fıkhü'l-Ekber'i kelâm usûlünün bir ürünü saymak mümkün değildir. Eğer Şafî'ye aidiyetleri gerçek ise söz konusu eserlerin de tıpkı el-Fıkhü'l-Ekber gibi basit ve muhtasar akaid risaleleri olmaları muhtemeldir. Malum haliyle inanç meselelerini anlamanın farklı bir usûlü olarak kelâm, ikinci hicrî asırda Mutezile'nin elinde kullanılmaktaydı. Ashâb-ı Hadîs'ten Mâlik ve Şafî, hatta Ashâb-ı Rey'den Ebû Hanîfe gibi ikinci asır alimleri ise bu usûlü hiçbir şekilde onaylamamaktaydı.

Ayrıca özellikle Sünnî kelimada Cüveynî (ö. 478/1085), Gazâlî (ö. 505/1111), Şehristânî (ö. 548/1153), Fahreddîn Râzî (ö. 606/1210), Âmidî (ö. 631/1233), Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi Eş'arî paradigmanın kurucuları ve önemli simalarının Şafî mezhebi mensubu olmaları nedeniyle İmam

¹⁴ Bkz. Şafî, *Cimâu'l-İlm, el-Umm* içinde, vii. cilt, 271-289. sayfalar arası. Bu risalenin Türkçe çevirisi için bkz. O. Şahin, M. Yaylı (çev.), "Cimâu'l-İlm: İslam Hukukunun Kaynakları Üzerine Bazı Tartışmalar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2004), 321-362.

¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 298.

¹⁶ Zehebî, *Mizân*, i, 20; a. mlf., *Siyer*, x, 24.

¹⁷ Bkz. Ayhan Tekinş, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis*, 41. Şafî-İbn Uleyye ilişkisi ile alakalı söz konusu kanaatimizi destekleyecek bir rivayet için bkz. Beyhakî, *Menâkıb*, i, 457; Herevî, *Zemm*, iv, 276-8.

¹⁸ Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, 322.

Şafîî'nin de Sünnî kelamla bir şekilde münasebetinin bulunması gerektiği şeklindeki bir değerlendirmenin isabetli olmadığı açıktır. Sübkî'nin *Tabakât*'inde¹⁹ Şafîî ulema içerisinde sayılan ancak hakkındaki bilgilerden çağdaşı olduğu birçok mezhepdaşının yaptığı gibi Eş'arîliği benimsemediği, bilakis Ashâb-ı Hadîs'in usûlünü izlediği anlaşılan Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdülmelik el-Kerecî (ö. 532/1137-8), günümüze ulaşmayan el-Fusûl fî'l-Usûl 'anî'l-Eimmeti'l-Fuhûl İlzâmen li Zevî'l-Bida' ve'l-Fudûl adlı eserinde bu durumu konu etmiştir. Kerecî bu bağlamda kendilerini Şafîîyyü'l-mezheb gösterip akaid konularında Eş'arî görüşlere tabi olanları eleştirmektedir. Bu durum Kerecî'ye göre zıtların birlikteliğidir ve Şafîî'ye mensubiyetin kesilmesi manasına gelmektedir. Zira Şafîî'den itikadî konularda nakledilen haberler, söz konusu çift taraflı mensubiyetin imkansızlığını gerektirmektedir.²⁰

Aşağıda da ayrıntısıyla görüleceği üzere, kendisine isnat edilen görüşler zemininde İmam Şafîî'yi Ashâb-ı Hadîs'in bir mensubu saymak isabetli olacaktır.²¹ Onun fıkıh usûlünde kıyas adı altında re'ye belli bir yer açan metodolojisi dikkate alındığında, Ebû Zehra'nın da haklı olarak tespit ettiği gibi Şafîî, Ashâb-ı Rey'in fıkıhı ile Ashâb-ı Hadîs'in fıkıhını kendi fıkıhında yakınlaştırmış, belki de buluşturmuştur.²² Bazı Ashâb-ı Hadîs mensuplarına hitaben söylediği "sizler eczacısınız, bizler ise tabipleriz" sözü,²³ zaten onun fıkhederken sadece rivayetlerle iktifa etmediğini sarahaten göstermektedir. Akidevî konular açısından ise aynı değerlendirmeyi yapmak zor görünmektedir. Bilhassa iman nazariyesinde ameli imandan sayan kanaati ve bidatçı saydığı akımlara ve kelamcılara olan sert muhalefeti ile Şafîî, Ashâb-ı Hadîs'in tipik bir mensubu olarak temayüz etmektedir. Ancak bu mensubiyet, yukarıda altını çizdiğimiz gibi haşviyye aşırılığını ihtiva etmemektedir.

¹⁹ Sübkî, *Tabakât*, vi, 137-147. Kerecî'nin sıfâtullâh bahsinde teşbihe kapı açan ve yine Eş'arîliği bidat fırkaları arasında sayan beyitlerini Sübkî tenkit etmektedir, bkz. a.g.e., vi, 141-6.

²⁰ Kerecî'nin kayıp olan eserinden yapılan bu alıntılar için bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetevâ*, iv, 175-7.

²¹ Şafîî'nin görüşlerini mukayese maksadıyla Ashâb-ı Hadîs'in itikat konularındaki temel fikirlerini toplu halde görmek için bkz. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 170-3; Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelecekçiler*, 67-72.

²² Ebû Zehra, *İmam Şafîî*, 74-5. Hallaq'a göre Şafîî, "reycilik ve hadisçiliğin emsalsiz bir sentezinin" ilk adımını atan veya bunun ilk önerisini yapan kişidir. Şafîî'nin fıkıhta kıyasın gerekliliği üzerindeki ısrarı, Hallaq'ın deyimiyle, onun "hadisçi arkadaşlarına bir ihaneti" oldu. Bkz. Hallaq, "Şafîî Hukuk İlminin Başmimarı mıydı?", 59, 71.

²³ Herevî, *Zemm*, iv, 275-6; Zehebî, *Siyer*, x, 23.

2-İmam Şafî'nin Akidevî Görüşlerinin Yer Aldığı Kaynaklar

İmam Şafî'nin akidevî görüşlerini konu edinen elimizdeki müstakil iki eserin müellifleri olan Hekkârî ve Berzencî'nin fıkıhta Şafî mezhebinden, itikatta ise Selefiyye'den olmaları, yukarıda Kerecî'den aktardığımız meseleyle bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Diyeceğimiz şu ki, Şafî'nin akidevî görüşlerini şimdi tanıtacağımız eserlerinde tedvîn ve tasnîf eden bu iki müellif, mensup oldukları Şafîliğin Eş'arî kelamıyla yakın ilgisi dolayısıyla oluşabilecek töhmet ve istifhamları izale etmek için bu eserlerini hazırlamış olmalılar. Sanki onlar, zannedilenin aksine, imamlarının "selef" in, yani Ashâb-ı Hadîs'in yolunda olduğunu, sonradan gelen büyük Şafî kelamcılarının görüşleriyle imamlarının görüşleri arasında bir irtibatın bulunmadığını ispatlama gayreti içine girmişlerdir.

Konumuz hakkında Arap dilindeki yeni araştırmaların da Selefi muhitlerde yapıldığını bu bağlamda belirtmek gerekir. Riyad Muhammed b. Suud Üniversitesi'nin ilahiyat doktorlarından Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis'in birçok dile tercüme edilen *İ'tikâdü'l-Eimmeti'l-Erba'a* başlıklı kitabının dördüncü bölümü İmam Şafî'nin akidesine tahsis edilmiştir.²⁴ Daha kapsamlı bir eser olan Dr. Muhammed b. Abdülvehhâb el-'Akîl'in *Menhecü'l-İmâm eş-Şafî fi İsbâti'l-'Akîde* adlı kitabı ise 1419/1998 tarihinde Edvâü's-Selef yayınevi tarafından Riyad'da neşredilmiştir. Kitabının baş tarafında, Eş'arîlerin kendi görüşlerini Şafî'ye nispet ettikleri birtakım eserlerin mevcudiyetinden bahseden 'Akîl'e göre, İmam Şafî'nin görüşleri ve Eş'arîlik hiçbir şekilde birbiriyle uyuşmamaktadır. Bilakis onun görüşleri, İbn Teymiyye, İbn Kayyım ve İbn Abdülvehhâb'ın görüşleriyle mutabakat halindedir.²⁵ Humeyyis ve 'Akîl'in zikrettiğimiz çalışmaları, dört mezhep imamının dördünün, bir de İmam Eş'arî'nin aslında hadis taraftarı olduklarını, akidevî görüşlerinin de bu minvalde şekil aldığını, bu alimler üzerine kurulmuş olan mezheplerin ise onların görüşlerini saptırdıklarını öne süren günümüz selefi çevrelerinin malum iddialarına destek veren bir muhtevada tasarlanmışlardır.

Şafî'nin akidevî görüşlerine geçmeden önce, bu konuya müstakilen tahsis edilmiş iki klasik eseri ve ardından el-'Uşârî'nin cüzü ile Şafî'ye isnat edilmekle beraber ona aidiyeti çok şüpheli bulunan el-Fıkhü'l-Ekber'i kısaca tanıtmak yararlı olacaktır.

²⁴ Kitap, *Dört Mezhep İmamının İtikadı* adıyla Mehmet E. Akın tarafından Türkçe'ye de çevrilmiştir (y. y., t. y.).

²⁵ 'Akîl, *Menhecü'l-İmâm*, i, 7.

2. 1. Şafii'nin akidevî görüşleri üzerine yazılmış el-Hekkârî'nin eseri

İ'tikâd'ül-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b İdrîs eş-Şafîi el-Muttalibî radiya'llâhu 'anh başlıklı risalenin müellifi olan Şeyhülislâm lakaplı Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Yusuf el-Hekkarî, 409/1018-9 yılında Hakkari'de doğdu. Utbe b. Ebî Süfyân üzerinden Ümeyye Oğulları'na dayanan bir soya mensup olduğu belirtilmektedir. İran, Irak, Suriye, Hicaz ve Mısır'a ilmî ve tasavvufî amaçlı ziyaretlerde bulundu. 486/1093 yılında Hakkari'de vefat etti. Hekkârî daha çok sufi kimliğiyle, zühd ve ibadet hayatıyla meşhur olmuştur. Kâdiriyye silsilesinde on beşinci sırada, Abdülkâdir Geylânî'nin (ö. 561/1166) şeyhinin şeyhi olarak yer almaktadır.²⁶ Sahip olduğu ilmi ve saygın mevkii dolayısıyla dergahında talebe, mürid ve ziyaretçisinin çok olduğu belirtilmektedir. Öyle anlaşıyor ki Hekkârî hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. Fakat bu ilimde uzman olmadığı, usûlüne göre rivayette bulunmadığı bildirilmektedir. İbnü'n-Neccâr'a (ö. 643/1245) göre onun hadisleri arasında garîb ve münker rivayetler çoktur. Sahih isnadları kullanarak mevzu rivayetler nakletmiş; bu nedenle hadis alimleri tarafından tenkit edilmiştir.²⁷

Abdullâh Sâlih el-Berrâk, Hekkârî'nin söz konusu eserini Kudüs'teki el-Mektebetü'l-'Arabîyye'de mevcut ve on iki varaktan müteşekkil yazma bir nüshaya dayanarak tahkik etmiş ve Mecmûa fîhi Selâs Resâil adlı kitap içerisinde biri İbn Kudâme'ye diğeri Zehebî'ye ait iki risale ile birlikte 1998'de Riyad'da neşretmiştir.

Hekkârî, İmam Şafii'den nakillerini isnat zincirleriyle beraber vermektedir. Risale içerisindeki kırk bir rivayetin senetleri genellikle Şafii'nin meşhur talebelerinden Rebî' b. Süleyman (270/883) ile Müzenî'ye (ö. 264/878) dayanmaktadır. Ebû Sevr İbrahim b. Hâlid (ö. 240/854), Harmele b. Yahya (ö. 243/857) ve Yunus b. Abdülâlâ (ö. 264/877) gibi diğer talebelerin rivayetleri de yine risalede yer almaktadır. Muhakkık el-Berrâk, Hekkârî'nin senedlerini tahkik ederken onun, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) Âdâbü's-Şafii'si, Âcurrî'nin (ö. 360/970) Şerî'a'sı, Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) İ'tikâd'ı, Herevî'nin (ö. 481/1089) Zemmü'l-Kelâm'ı gibi bazı önemli eserleri kaynak olarak kullandığını tespit etmiş ve bu isimlerin

²⁶ Silsile için bkz. Hocaşâde, *Hadikatü'l-Evliyâ*, 29. Abdülkâdir Geylânî'nin de, şeyhi Hekkârî gibi Ashâb-ı Hadis'ten olduğu bilinmektedir. Başta İbn Teymiyye (ö. 728/1328) olmak üzere Ashâb-ı Hadis'ten bir çok önemli ismin Kâdiriyye müntesibi olduklarını yine bu bağlamda hatırlarsak, bu tarikatının bu ilginç özelliğiyle diğer tarikatlar arasında temayüz ettiğini farkedebiliriz. Bu özellik ve irtibat hakkında daha geniş bilgi için bkz. George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, trc. H. Tuncay Başoğlu, İstanbul, 2007, s. 163-200 ("Tasavvuf ve Hanbelilik" bölümü).

²⁷ İbnü'n-Neccâr, *Zeyl*, xviii, 119-120. Ayrıca bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, iii, 31; Sem'ânî, *el-Ensâb*, v, 645; Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, i, 32-3. Osmanlı dönemi sufilerinden Şems-i Bitlisî'nin (ö. 1202/1788) de Hekkârî'nin soyundan geldiği kaydedilmektedir, bkz. Bruinessen, *The Kurds and Islam*, 4, 24.

geçtiği rivayetlerin dipnotlarında aynı rivayetin adı geçen kaynaklardaki yerlerine işaret etmiştir.

Berrâk'ın diğer bir katkısı, Hekkârî'nin risalesini kaynak olarak kullanan bazı muahhar eserleri tespit etmesidir. Mesela Selefi ekolün önde gelen isimlerinden İbn Kudâme (ö. 620/1223) ile Zehebî (ö. 748/1348), Allah'ın 'ulüv sıfatını konu ettikleri eserlerinde İmam Şafîî'nin sözlerinden yaptıkları istidlallerde Hekkârî'den nakillerde bulunmuşlardır. Aynı şekilde Sübkî (ö. 771/1370) Tabakât'ında, Suyûtî (ö. 911/1505) el-Emr bi'l-İtba' ve'n-Nehy 'ani'l-İbtida' adlı kitabında ve Rûdânî (ö. 1094/1683) Sılatül-Halef bi Mevsuli's-Selef adlı kitabında Hekkârî'den nakiller yapmışlardır.²⁸

Hekkârî'nin koyu bir hadis taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Risalesinin sonunda anlattığı rüyası bu bağlamda ilgi çekicidir. Uykusunda Hz. Peygamber'i gören ve ondan kendisine bir şeyler vasiyet etmesini isteyen Hekkârî ondan şu cevabı almıştı: "Senin Ahmed b. Hanbel'in itikadına ve Şafîî'nin mezhebine uyman; Ebû Hanîfe'nin ashâbından olan bidât ehlinde ve onların dışındaki diğer bidatçıların meclislerinden ise sakınman gerekir!"²⁹

Gördüğünü söylediği bu rüyayı eserinde nakletmesiyle Hekkârî, kanaatimizce insaf ehli insanlar nazarında tüm itibar ve güvenilirliğini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca, kendisinin terceme-i hâlini verirken sâlih ve muttakî bir şahsiyet olduğundan bahseden müellifleri de bu satırlarıyla yanlışlamış olmaktadır. Eğer bu risalesinde İmam Şafîî'ye isnat ettiği sözler Hekkârî'den önceki muteber müellifler tarafından da aynıyla rivayet edilmiş olmasaydı, onun bu eserini belki de nazar-ı dikkate almamak icap edecekti. Mâmafih, İbn Ebî Hâtim, Lâlekâî, Beyhakî gibi müelliflerin eserlerinde de aynı ya da benzer rivayetleri görüyor olmamız, elimizdeki bu esere belli ölçüde bir değer atfetmemizi gerekli kılmaktadır.

2. 2. Şafîî'nin akidevi görüşleri üzerine yazılmış el-Berzencî'nin eseri

Akîdetü'l-İmâm Nâsır el-Hadîs Muhammed b. İdrîs başlıklı risalenin müellifi olan Muhammed b. Abdürresûl b. Abdüsseyyid el-Hüseynî el-Berzencî 1040/1630 yılında Irak'ın kuzeyinde Şehrezûr'da dünyaya geldi. Nisbesinden anlaşılacağı gibi seyyid soyundan gelmektedir. Hamedan, Bağdat, Şam, İstanbul ve Mısır'ı ziyaretinden sonra Medine'ye gitti ve oraya yerleşti. Tahsili ve

²⁸ Bu bilgiler için Berrâk'ın mukaddimesine bakılabilir (s. 7-8).

²⁹ Hekkârî, *İ'tikâd*, 36.

ilmi hayatı Medine’de geçen Berzencî 1103/1691 yılında bu şehirde vefat etmiş ve Bakî’ kabristanına defnedilmiştir.³⁰

Berzencî’nin doksanın üzerinde eserin sahibi olduğu bildirilmektedir ve bunlardan birisi Şafî’nin akidevî görüşleri üzerine yazdığı söz konusu risalesidir. Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis bu risaleyi Zâhiriyye Kütüphanesi’ndeki on iki varaktan müteşekkil yazma bir nüshaya dayanarak tahkik etmiş ve Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın (ö. 458/1066) Kitâbü’l-İ’tikâd adlı eserinin sonuna ekleyerek 2005’te Riyad’da neşretmiştir.

Berzencî, İmam Şafî’nin akidevî görüşlerini Beyhakî, Sübkî gibi müelliflerin eserlerini kaynak olarak kullanarak derlemeye çalışmıştır. Hekkârî’nin risalesindeki isnad zincirleri Berzencî’nin risalesinde bulunmamaktadır. Sadece Şafî’den bu sözleri işiten öğrencisinin adını vererek rivayetleri nakletmektedir. Bu kısa risale, kendisinden önceki kaynaklarda Şafî’ye isnad edilen sözlerin sadece bir kısmını ihtiva etmektedir. Anlaşılan o ki Berzencî, Şafî’nin akidevî görüşlerinin tümünü ihata edecek bir telifte bulunma peşinde değildi. Risalesinin mukaddimesinde bu durumu ve risaleyi yazış gayesini, hamdele ve salvele kısmının ardından şu cümleleriyle açıklamaktadır:

“Bu (risale), müslümanların imamı ve müçtehitlerin efendisi, Kureys’ten ve Muttalib soyundan gelen, ismini taşıdığı Arabî ve Nebî Muhammed efendimizin amcasının oğlu,³¹ Hadis’in destekçisi (nâsırü’l-hadîs) Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şafî’nin akîdesinin bir bölümünü teşkil etmektedir. -Allah ondan râzı olsun, ona rahmet etsin ve onun vesilesiyle bize rahmet etsin, âmin-. Onun kitapları içerisinden ve sika, hâfız, muteber râvîlerin Kur’an ve Sünnet’e mutâbık olarak onun ashâbından rivayetleri arasından bu akideyi seçip çıkardım ki bu, hevâ ehlinin göğüslerini ok ve mızraklarla yaralasın; müminlerin gönüllerine kötülük düşüren insan ve cinlerden vesveseci ve sinsi şeytanı defedip atsın!”³²

Bu ifadelerin ardından konuya giren Berzencî, ilim talebinin fazileti hakkınca sarfettiği sözlerinden ve ardından kelâm karşıtı rivayetlerinden başlamak suretiyle Şafî’nin akidevî görüşlerini akaid kitaplarındaki konu sırasını izleyerek fakat bâb başlıkları kullanmadan okuyucusuna aktarmıştır.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Zirikî, *el-A’lâm*, vi, 203-4; Kehhâle, *Mu’cem*, ix, 308, x, 165; Kallek, “Berzencî”, *DİA*, v, 525-6. Rûhânî’nin *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd* adlı eserinde Berzencî’nin biyografisine rastlamadık.

³¹ İmam Şafî’nin soyu Abdülmenâf’ta Hz. Muhammed (a. s.)’in soyu ile birleştiğinden, müellif Berzencî “amcasının oğlu” ifadesini kullanmaktadır.

³² Berzencî, *Akîde*, 85.

2. 3. - Ebû Tâlib el-'Uşârî'nin Cüz'ü

Zehebî'nin de Mîzanü'l-İ'tidâl'de zikrettiği Cüz'ün fihî İ'tikâdü'l-İmâm eş-Şafîî başlıklı bu eser, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. el-Feth el-'Uşârî (ö. 451/1059)'ye isnat edilen küçük bir risaledir. Zehebî, 'Uşârî'nin güvenilir (sadûk) birisi olduğunu ancak kendisine ulaşan asılsız haberleri iyi niyetle hadis diye rivayet ettiğini belirtmektedir. Aşura günü vuku bulan tarihi olaylar hakkındaki meşhur ama mevzu hadisin böyle bir rivayet olduğunu bildiren Zehebî, Şafîî'nin akidesine dair rivayetlerin de aynı türden olduğunu kaydetmektedir. Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071) 'Uşârî'yi sika sayarak ondan nakilde bulunmuş olsa da Zehebî onun sözlerinin delil kabul edilemeyeceğini söyler.³³ Sezgin'in İ'tikâdü's-Şâfiî adıyla kaydettiği 'Uşârî'nin bu risalesinin yazma nüshası altı varak halinde Zâhiriyye kütüphanesinde bulunmaktadır.³⁴ Bu nüshaya ulaşamadığımız gibi matbu hale gelip gelmediğini de tespit etme imkanımız olmamıştır.³⁵

2. 4. - Şafîî'ye isnat edilen el-Fıkhü'l-Ekber

Kâtip Çelebi, Brockelmann ve Sezgin, el-Fıkhü'l-Ekber adlı akaidi konu eden bir kitabın İmam Şafîî'ye isnat edildiğini kaydetmekte ancak bu isnadın sıhhatinin zayıf olduğunu bildirmektedirler. Zaten Şafîî'nin terceme-i hâlini veren klasik menâkıb ve tabakât kitaplarının hiçbirisi böyle bir eseri İmam'a isnat etmemiştir. Sezgin, yazma nüsha üzerindeki hicrî 292'yi gösteren istinsah tarihinin doğru olması durumunda eserin Şafîî'ye nispetinin kesinlik kazanacağını not etse de, yine de bu eseri, ona isnadı sahih olmayan eserlerin arasında zikretmiştir. Brockelmann'ın tercihi el-Fıkhü'l-Ekber'in Eş'arîler'in kaleminden çıkmış olması ihtimalidir. Kâtip Çelebi ise, kitabın bölümler halinde tertip edilmiş güzel bir eser olduğu ve 10/16. asrın başlarında Halep'te okutulduğu bilgisini vermekle birlikte Şafîî'ye nispetinde ciddi bir şüphe olduğuna ayrıca işaret etmektedir. Ona göre bu kitap, 10/16. asrın öncesine ait bir eserdir fakat Şafîî'ye kadar da eskiye gitmemektedir.³⁶ İlk defa 1900 yılında Kahire'de basılan eser, Ebû Hanîfe'nin aynı adı taşıyan risalesi ile birlikte ayrıca neşredilmiştir.

El-Fıkhü'l-Ekber'in yeni neşirlerinden birisini hazırlayan Abdû ve Şafîî'nin akidesini araştıran 'Akîl, birkaç dikkat çekici sebepten ötürü adı geçen eserin

³³ Zehebî, *Mîzân*, iii, 656-7.

³⁴ Sezgin, *Târîhü't-Turâsi'l-'Arabî*, ii, 174. Yazma nüsha hakkında ayrıca bkz. Merkezü Vedûd li'l-Fehâris ve Kütübü't-Tahkîk'in sitesi <www.wadod.com/bookshelf/book/738> (22. 01. 2009).

³⁵ Humeyyis, tahkikini yaptığı Berzencî'nin risalesindeki birkaç dipnotta 'Uşârî'nin cüzünü referans yapmış olsa da (mesela s. 76), müracaat ettiği bu kaynağın yazma mı matbu mu olduğuna dair bir bilgiye malesef bu çalışmada rastlanmamaktadır. 'Uşârî'ye ait diğer bir risale olan *Fedâilü Ebîbekr es-Siddîk* ise matbu durumdadır (thk. Amr Abdülmün'im, Tanta, 1413/1993).

³⁶ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zümûn*, ii, 1287; Brockelmann, *Târîhü'l-Edebi'l-'Arabî*, ii, 321; Sezgin, *Târîhü't-Turâsi'l-'Arabî*, ii, 175.

Şafî'ye nispetini kabul etmemektedirler. Öncelikle eserde geçen ıstılahların Şafî sonrası dönemlerin ıstılahları olduğu değerlendirilmektedir. Cevher, araz, sûret, terkîb, mübâşeret, ittisâl, infisâl gibi kelâmî terimler, ağırlıklı olarak Halife Me'mun (ö. 218/833) döneminde başlayan felsefe çevirileriyle Arapça'ya giren ıstılahlardır ve ancak bundan sonra Sünnî ve gayri Sünnî kelâm mezhepleri tarafından kullanılmışlardır. Yine bunlar arasında kesb gibi Eş'arîler'e özgü ıstılahlar da karşımıza çıkmaktadır. Eserde mezheplerin adı verilmese de Eş'ariyye ile Mâtûrîdiyye arasındaki ihtilaflara temas edilen pasajlar bulunmaktadır. Şafî'den sonra teşekkül eden Kerrâmiyye mezhebinin adı dahi geçmektedir. "Ashâbımızdan bazıları dediler ki" şeklinde geçen ifadeler de bu eserin muahhar Şafîilerin kaleminden çıktığına delalet etmektedir.³⁷

2. 5. - Şafî'nin akidevî görüşlerini nakleden diğer klasik kaynaklar

Yukarıdaki eserlerden başka, akîdede Selefi yahut Eş'arî olmakla birlikte fıkhîta genellikle Şafî mezhebine mensubiyeti bulunan, ayrıca İbn Batta, İbn Kudâme, İbn Kayyım gibi Hanbelî mezhebinden olan birçok müellif, çeşitli eserlerinde Şafî'den inanç konularında nakiller yapmışlardır. Söz konusu nakillerin en yoğun bulunduğu eser şüphesiz Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) Menâkıbü's-Şafî'sidir. Kendisinden sonraki birçok eser Şafî'nin akidesi hakkında Beyhakî'yi kaynak göstermiştir. Ayrıca İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) Âdâbü's-Şafî'si, Âcurrî'nin (ö. 360/970) Şerî'a'sı, İbn Batta'nın (ö. 387/997) el-İbâne'si, Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) İ'tikâd'ı, Abbâdî'nin (ö. 458/1066) Tabakât'ı, Zehebî'nin (ö. 748/1348) Siyerü A'lâmi'n-Nubelâ'sı başta olmak üzere erken ya da geç döneme ait bir çok kitap içerisinde konumuza ait kayıtlar bulunmaktadır. Fakat bu kayıtların tamamına yakını birbirlerinin tekrarı mahiyetindedir. Herevî'nin (ö. 481/1089) Zemmü'l-Kelâm'ında ise münhasıran Şafî'nin kelâm ve kelimacılar aleyhine sarfettiği sözler yer almaktadır. Fıkıh ilminin usûl ve furûuna dair er-Risâle ve el-Umm adlı kendisine ait eserlerde de Şafî nadi-ren de olsa akidevî konulara değinmektedir.

3-İmam Şafî'ye Atfedilen Akidevî Görüşler

Çalışmamızın bu bölümünde, kendisine atfedilen sözler zemininde İmam Şafî'nin çeşitli inanç konuları hakkındaki görüşleri aktarılacaktır. Onun siyasi görüşleri ve sahâbe hakkındaki düşünceleri ile kelâm aleyhindeki sözleri de yine bu bölümde ele alınacaktır.

³⁷ Geniş malumat için bkz. Şafî, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 10; 'Akîl, *Menhecü'l-İmâm*, ii, 467-475.

3. 1.-Şâfiî'nin akidevî görüşlerini ana hatlarıyla ihtiva eden vasiyeti

İmam Şâfiî'ye isnat edilen aşağıda tercümesini verdiğimiz vasiyet metni, onun akidevî görüşlerini muhtasar olarak ihtiva etmektedir. Birer cümleden ibaret dahi olsa değindiği konulara bakıldığında, vasiyet şeklinde kaleme alınmış bu kısa metni, Ashâb-ı Hadîs'e ait klasik kitâbü'l-îman başlıklı eserlerin çok muhtasar bir örneği olarak değerlendirmek mümkündür.³⁸ İmam Şâfiî'den bu vasiyeti nakleden Ebû Ali Hüseyin b. Hişâm el-Beledî kanalıyla Hekkârî'ye ulaşan sened, Zehebî tarafından sahih addedilmemiştir.³⁹ Fakat vasiyette temas edilen konularda Şâfiî'nin dedikleri ile, aynı konularda başka kaynaklarda ondan yapılan nakiller arasında tam mutabakat bulunmaktadır. Son paragrafta aldığımız cümlelerde ölümü ile alakalı bazı istekler dile getirilmekte, vasiyetinin geri kalan kısmı ise inanç konularına ve nasihatlere tahsis edilmektedir. Vasiyetin tercümesi aşağıdaki gibidir:

"Ebû Ali Hüseyin b. Hişâm b. Ömer el-Beledî dedi ki; bu, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin (r. a.) vasiyetidir. O vasiyetinde şehadet eder ki, tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve Muhammed (s. a. v.) O'nun kulu ve resûlüdür. O Şâfiî, Allah'a, meleklerine ve kitaplarına iman eder. O'nun resulleri arasında hiçbir ayırım yapmayız.

Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu. Allah kabirlerde olanları muhakkak diriltecektir. Cennet bir hakikattir. Cehennem de bir hakikattir. Şüphesiz ki kabir azabı, hesap verme, mizan ve sırat da hakikattir. Allah mutlaka kullarına amellerinin karşılığını verecektir. Eğer Allah dilerse, hayatta olmam ve ölümüm O'na bağlıdır; diriltilmem de O'na bağlıdır.

Şehadet ederim ki iman; söz, amel ve kalbin marifetidir. Artar ve eksilir.

Şüphesiz Kur'an, Yüce Allah'ın mahluk olmayan kelâmıdır. Şüphesiz Allah ('azze ve celle) ahirette görülecektir. Müminler O'na açık seçik bir biçimde bakacaklardır ve O'nun kelâmını duyacaklardır. Şüphesiz ki O, Arş'ın üzerindedir.

Muhakkak ki kader ve bu kaderin hayrı ve şerri Allah ('azze ve celle)'dendir. Allah ('azze ve celle)'nin irade ettiği (erâde), hükme bağladığı (qadâ) ve takdir ettiği (qaddera) şey ancak meydana gelir.

Allah'ın Resûlü'nden (s. a. v.) sonra bu ümmetin en hayırlıları, (Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun) Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali b. Ebî Tâlib'tir. Onları dost edinirim ve onlar için bağışlanma dilerim. Cemel ve Sıffin savaşla-

³⁸ Kitâbü'l-îmân türü eserlerin muhtevası hakkında detaylı bilgi için bkz. Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 153-8.

³⁹ Zehebî, *Siyer*, x, 79; a. mlf., *el-'Ulûv*, 165.

rına katılan, öldüren ve öldürülenler ve Nebî (s. a. v.)'nin tüm sahâbîleri için de bağışlanma dilerim.

Namaz kıldıkları müddetçe devlet başkanlarına itaat etmek gerekir. Yöneticilere karşı silahlı isyanda bulunulmaz. Hilafet Kureys'tedir.

Sarhoş eden şeyin azı da çoğu da şaraptır. Mut'a nikahı haramdır.

Allah ('azze ve celle) karşısında takvâli olmanızı, Resûlullâh'dan (s. a. v.) ve onun ashâbından gelen sünnet ve rivayetlere sarılmanızı, bidatları ve nefsanî arzuları terkedip onlardan sakınmanızı vasiyet ediyorum. Allah'tan gerektiği gibi korkup sakının ve ancak O'na teslim olarak can verin. Bu sözler öncekilerin ve sonrakilerin vasiyetidir. Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve ona hiç beklemediği bir yerden rızık verir. Gücünüz ölçüsünde takvâli olun!

Size, Cuma ve cemaat namazlarını kaçırmamanızı; sünnete ve imana sarılıp dinî konularda mütehassıs olmanızı tavsiye ediyorum. Vefatım sırasında sizden yanımda olanlarınız lâ ilâhe illâllâhu vahdehu lâ şerike leh ve enne Muhammeden 'abduh ve rasûlüh (tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur; Muhammed O'nun kulu ve resulüdür) diye bana telkinde bulunsun. Vefatımdan önce -inşâAllâh- tırnak ve bıyıklarımı kısaltın. Yanımda bulunanlar arasında eğer hayırlı bir kadın varsa kalkıp gitsin. Yatağıma güzel koku serpiştirin ve buhur yakın".⁴⁰

3. 2. - Tevhid ve Sıfât hakkındaki görüşleri

İmam Şafî'nin tevhidi ele alışının, Mutezile'nin Allah'ın zâtı ve sıfatları konusundaki kendisine has malum tevhid anlayışıyla bir ilgisinin bulunmadığını öncelikle belirtmek gerekir. Talebesi Müzenî'nin bildirdiğine göre Şafî, bu konuda İmam Mâlik'in tavrını benimseyerek tevhid kavramının kelâm mevzuu yapılmasına karşı çıkmıştır. Şafî, kendisine tevhidin kelâmî yönünü soranlara Mâlik'in şöyle cevap verdiğini naklederek kendi kanaatini belirtir: "Nebî (a. s.)'nin ümmetine istincâyı öğretip de tevhidi öğretmemesi gibi bir durumu farzetmemiz muhaldir. (Öyleyse) tevhid, Nebî (a. s.)'nin, 'lâ ilâhe illâllâh deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum' sözüyle ifade ettiği şeydir".⁴¹

Er-Risâle'sinin baş tarafındaki hamdele kısmında Şafî, Allah'ın yüceliği üzerine yapılan tüm tanımlama ve vasıflamaların eksik kalacağını zira O'nun insanlar tarafından yapılan tüm nitelemelerin üzerinde bir yüceliğe sahip olduğunu

⁴⁰ Hekkârî, *İ'tikâd*, 14-6; İbn Kudâme, *İsbât*, 175-180. Zehebî ve diğer alimlerce Şafî'ye isnadı sahih görülen diğer vasiyet için bkz. Şafî, *el-Umm*, iv, 122-3; Beyhakî, *Menâkıb* ii, 288-290.

⁴¹ Hekkârî, *İ'tikâd*, 26-7; Herevî, *Zemm*, iv, 283; Zehebî, *Siyer*, x, 26.

bildirmektedir. Öyleyse Allah'ı, kendisinin Kur'an'da ve Resûlü'nün lisanında vasıfladığı şekliyle bilmek ve tanımak lazımdır.⁴²

Şafî, Cenâb-ı Allah'ın haberî sıfatlarını tevile başvurmada ama keyfiyetsiz bir manada kabul etmektedir. Akıl O'nun zâtını ihâta edemeyeceğinden, sıfatlarında temsîl ve tahdîde gitmenin caiz olmayacağını söylemektedir.⁴³ Bu konuda kendisi ve talebelerinin, Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne gibi hadis taraftarlarının görüşlerine tabi olduklarını ifade eder. Ona göre Allah, kendi semâsındaki arşının üzerindedir ve -bir hadis-i şerifte belirtildiği gibi-⁴⁴ dilediği keyfiyette dünya semâsına "inmektedir" ve yine kullarına "yakınlığı" dilediği keyfiyettedir.⁴⁵

Söz konusu sıfatlar, bizzat Kur'an'da veya âdil râvilerin isnadıyla sahih bir nakil ile Hz. Peygamber'in hadislerinde geçtikleri için bu sıfatların reddi caiz olmaz. Mesela Allah, "duyan ve gören" olduğunu bildirmiştir. "Bilakis O'nun elleri açıktır". "Gökler O'nun sağ eliyle dürülmüştür". "O'nun yüzünden başka her şey yok olacaktır". "Ancak azamet ve ikram sahibi Rabb'inin yüzü bâki kalacaktır". Bu ayetlerdeki benzer şekilde bazı hadislerde Allah'ın "ayağıyla bastığı", "parmağının olduğu" ve "güldüğü" belirtilmiştir. Bu delillere rağmen bu sıfatları kabul etmeyenler küfre girmiş olurlar. Fakat haberî deliller ile karşılaşmadan önce bunları ret ve inkar küfürü gerektirmez. Cehalet bu konuda mazeret teşkil eder. Zira bu sıfatların sadece akıl ve fikir ile kavranıp anlaşılması mümkün değildir. Sıfatların tasdik ve tespiti gerekmeyle birlikte, "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" ayeti uyarınca muhtemel teşbîhî manaların nefyi de gerekmektedir.⁴⁶

İmam Şafî, Allah'ın isim ve sıfatlarının mahlûk (yaratılmış) olmadığı kanaatinde-dir.⁴⁷ Bir şey varlığa çıkana kadar Allah'ın o şeyi bilmediğini iddia etmek ve dolayısıyla Allah'ın ilim sıfatının ezeliğini reddetmek Şafî'ye göre küfür sayılmaktadır.⁴⁸

Allah'ın kelâmının tecellisi olan Kur'an da dolayısıyla mahlûk değildir. Mahlûk olduğunu söylemek Şafî'ye göre küfürdür.⁴⁹ Kur'an'ın lafzına

⁴² Şafî, *er-Risâle*, 7-8. Ayrıca bkz. Hekkârî, *İ'tikâd*, 19; Berzencî, *'Akîde*, 88. Makdisî'ye göre bu ifade, Şafî'nin Ashâb-ı Hadîs'ten (onun tabiriyle, gelenekçilerden) olduğuna delalet eden *er-Risâle*'deki iki önemli cümleden birisidir, bkz. "Şafî'nin Hukukî Teolojî Anlayışı", 42-3.

⁴³ Hekkârî, *İ'tikâd*, 19-20.

⁴⁴ Buhârî, *Teheccüd*: 14.

⁴⁵ Hekkârî, *İ'tikâd*, 17-8; İbn Kudâme, *İsbât*, 181; Zehebî, *el-'Ulûv*, 165; İbn Kayyım, *İctimâ'*, 56.

⁴⁶ Hekkârî, *İ'tikâd*, 20-1; İbn Kudâme, *İsbât*, 181; İbn Kayyım, *İctimâ'*, 56; Berzencî, *'Akâid*, 88-90.

⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 193; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 405; Hekkârî, *İ'tikâd*, 22; Zehebî, *el-'Ulûv*, 166.

⁴⁸ Hekkârî, *İ'tikâd*, 26.

⁴⁹ Âcurrî, *Şerî'a*, i, 301; İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 194; İbn Batta, *el-İbâne*, iii, 381; Lâlekâî, *Şerh*, ii, 278-9; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 407; İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 136; Hekkârî, *İ'tikâd*, 22-3; İbn Kesîr, *Menâkıb*, 188-9.

mahlûktur demek Cehmiyye'nin görüşüdür.⁵⁰ O, Cehmiyye'den sayılan İbrahim İbn Uleyye'yi eleştirmiş, kendisinin ayetlerde geçtiği gibi⁵¹ "perde arkasından özel bir surette Hz. Musa ile konuşan" bir Allah'a inandığını; İbn Uleyye'nin ise "yaratmış olduğu kelâmı perde arkasından Hz. Musa'ya işittiren" bir Allah'a inandığını söyleyerek muhalefetini beyan etmiştir.⁵² Kendisine bir mecliste bu konuyu soran bir kişiye ise mütekellimîn üslûbuyla karşılık vermiştir: "Allah var iken O'nun kelâmının da var olduğunu" kabul etmiş olan muhatabına; Allah var iken kelâmının nerede olduğunu, bu kelâmın O'ndan başka bir şey mi veya O'nun dışında bir şey mi olduğunu sorarak bu kişiyi susturmuş, bu konuda cedele girmenin tutarsızlığını ortaya koymak istemiştir.⁵³ Yine dönemin kelimcilerinden Hafs el-Ferd'i, kelâmulâhı mahlûk saydığı için küfürle itham etmiş ve lakabı olan Ferd (tek) yerine bir kelime oyunu ile ona Münferid veya Müteferrid (yalnız kalmış) lakabını yakıştırmıştır.⁵⁴

3. 3. - İmânın mahiyeti hakkındaki görüşleri

İmam Şafîî imanın hakikatının söz ve amelden ibaret olduğu inancındadır. Söz, asıl itibarıyla kalpte mevcut imanın (taşdîk) dil ile ikrarıdır. Amel de bunun tezâhürüdür. Ameli imanun bir cüzü kabul ettiği için imanun artıp eksileceğini benimsemiştir. Bununla birlikte, amelsizlikten dolayı yahut kebâir denilen büyük günahları nedeniyle tevhiid ehli olan bir kişinin tekfir edilemeyeceğini söylemiştir.⁵⁵ "İman edip iyi işler yapanlar halkın en hayırlısıdır" (el-Beyyine: 7) ayetini iman ile amelin ayrılmazlığına delil göstermiş; yine aynı surede geçen, "Onlar, dini sadece Allah'a tahsis ederek, Allah'ı birleyerek, ancak Allah'a ibadet etmekle, namaz kılmakla ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. İşte dosdoğru din budur" (el-Beyyine: 5) ayetinin, iman ile ameli ayıran ve imanı sadece sözden ibaret sayan Mürchie fırkası aleyhine kuvvetli bir delil olduğunu belirtmiştir.⁵⁶ Talebesi Rebî'in rivayetine göre, kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a tahvili ile ilgili ayette geçen "Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir" (el-Bakara: 143) ifadesiyle istidlalde bulunan Şafîî, Kudüs'e

⁵⁰ Lâlekâî, *Şerh*, ii, 390-1; Hekkârî, *İ'tikâd*, 23.

⁵¹ Bkz. eş-Şûrâ: 51; en-Nisâ: 164; Meryem: 52.

⁵² İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 132.

⁵³ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 407-8. Ayrıca bkz. Berzencî, *'Akâid*, 90.

⁵⁴ Âcurrî, *Şerî'a*, i, 301; İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 194-5; İbn Batta, *el-İbâne*, iii, 381; Lâlekâî, *Şerh*, ii, 279-280; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 454-6; 'Abbâdî, *Tabakât*, 55; Zehebî, *Siyer*, x, 30, 32; İbn Hacer, *Tevâli*, 82. Not: Hafs el-Ferd'in önce Mutezile'ye mensup iken daha sonra cebirci bir yol izlediği bildirilmektedir, bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 255.

⁵⁵ Hekkârî, *İ'tikâd*, 17-8; Berzencî, *'Akâid*, 95. Mısralar içinde geçen benzer ifadeler için bkz. Beyhakî, *Menâkıb*, i, 440-1.

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 191; İbn Batta, *el-İbâne*, ii, 238-9; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 386-7; Hekkârî, *İ'tikâd*, 24-5; İbn Kesîr, *Menâkıb*, 192-3; İbn Hacer, *Tevâli*, 110-1.

dönük kılınan namazları zayi etmeyeceğini beyan eden Allah'ın bu namazları iman olarak isimlendirdiğini bildirmekte ve bu bağlantıdan hareketle iman-amel ayrılmazlığını ileri sürmektedir.⁵⁷

Şâfiî'nin amel eksenli akidesi onun fıkına da pek tabii ki yansımıştır. Söz konusu kanaatinin bir gereği olarak, hamamda çıplak gezinen bir kişinin, farz olan örtünmeyi uygulamadığı gerekçesiyle şahitliğinin reddedileceğine hükmetmiştir. Ona göre herhangi bir farzın ihmali şahitlik yapma ehliyetini ortadan kaldırmaktadır.⁵⁸

3. 4. - Kazâ ve Kader hakkındaki görüşleri

İmam Şâfiî'ye isnat edilen aşağıda naklettiğimiz ifadeler, onun kader meselesi üzerindeki görüşlerini muhtasar olarak açıklar mahiyettedir:

"Ben Allah'ın kazâsına, kaderine ve iradesine hem hayrıyla hem de şerriyle râzıyım. Hayır ve şer mahlûktur ve kullar üzerine takdîr edilmişlerdir. Allah'ın, küfrünü dilediği kimse küfre girer; imanını dilediği kimse iman eder. Allah ('azze ve celle) şerre râzı olmaz, onu emretmez ve sevmez. Bilakis taatı emreder, onu sever ve ondan râzı olur. Muhammed (a. s.)'in ümmetinden iyilik sahibi insan kendi iyiliği ile cennete konulmaz; kötü insan da kendi kötülüğü ile cehenneme konulmaz. Allah irade ettiği şey üzere insanları yaratır. Allah kimi ne için yaratmışsa -hadiste geçtiği gibi- o şeyi ona müyesser kılar (kolaylaştırır)".⁵⁹

Aşağıdaki mısralar da Şâfiî'ye isnad edilmektedir:

"Ben dilemezsem bile Senin dilediğin şey olmuştur,
Sen dilemezsen eğer benim dilediğim şey olmamıştır,
Bildiğin bir bilgi üzerine yarattın kullarını,
Bu bilgi dahilinde akıp gider genç ve yaşlı,
Birine iyilik ettin; diğerine iyiliğini kestin,
Kimine yardım ettin; kimine de etmedin,
Onlardan kimi bedbaht, kimi ise talihli,
Bir kısmı kötü kimse, bir kısmı ise iyi".⁶⁰

Yukarıdaki mensur ve manzum satırlar, eğer bunlar gerçekten kendisine ait ise, Fahrüddîn Râzî'nin iyileştirme gayretleri bir tarafa⁶¹ Şâfiî'nin kaza, kader ve

⁵⁷ İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 134-5.

⁵⁸ Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 69.

⁵⁹ Hekkârî, *İ'tikâd*, 17; Berzençî, *'Akâid*, 91-2. Benzer ifadeler için bkz. Beyhakî, *Menâkıb*, i, 415.

⁶⁰ Şâfiî, *Dîvân*, 143; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 412-3; İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 134; Hekkârî, *İ'tikâd*, 25-6; İbn Kesîr, *Menâkıb*, 191; Berzençî, *'Akâid*, 91-2.

kulların fiilleri meselelerinde açıkça cebri savunan bir pozisyonda durduğunu göstermektedir. Acaba Şafî, fiillerin oluşumunda ve bir kısım fiillerin neticesi olan uhrevî mükafat ve cezalarda insan iradesinin hiçbir dahlinin olmadığını mı düşünmektedir? Kendisinden önce Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ortaya koyduğu kadar dahi⁶² bir irâdî hürriyeti insanlar için düşünmemekte midir?

Cevaben diyebiliriz ki, başvurduğumuz kaynaklarda Şafî'nin insana irade hürriyeti tanıdığına delalet eden bir sözüne rastlamasak da onun bir cebriye yanlısı olduğunu düşünmüyoruz. Zira Şafî cebir fikriyatına yatkın sûfiyye cereyanlarından birisine mensup değildi. O bir fakihîti. Kanuni cezaları tayin edici bir mevkide bulunan müçtehit bir hukukçunun, bu cezaları icap ettiren irâdî mesuliyeti ve hürriyeti bütünüyle yok saydığını iddia etmenin tutarlı bir değerlendirme olmadığı kanaatindeyiz. Onun akidevî görüşlerini derleyen çok güvenilir olmayan kaynaklar bir tarafa, usûl ve furûa dair fikhî görüşlerini derleyen eserlerin taranması suretiyle bu tezimizi destekler birçok delilin bulunabileceğini düşünüyoruz. Ayrıca, çevirisini yaptığımız satırların Kaderî ve Mutezîlî iddialara cevap niteliğinde söylenmiş sözler olması ihtimalini önemsiyoruz. Yani Şafî belki de ifrat saydığı iddialara tefrit üslûbunda cevaplar vermişti. Yoksa kader meselesi hakkında son sözünü söyleme gayesiyle hususi ve etraflı bir beyanda bulunmuş değildi.

3. 5. - Ahiret ve ahvâli hakkındaki görüşleri

İmam Şafî, kıyamet alameti olarak Deccal'in çıkışına ve ölüm ile diriliş arasındaki kabir hayatına inanmaktadır. Kabirdeki azabın, münker ve nekîrin sorgularının hak olduğunu ifade etmektedir. Cennet ve cehennem yaratılmıştır. Mîzan, mahşerde hesap, havz ve sırat ahirette yaşanacaktır. Müslümanlardan büyük günah sahiplerine Hz. Peygamber'in şefaati haktır. Bu hususlara inanmamak ona göre Kur'an ve sünnete muhalefet etmekle eş anlamlıdır.⁶³

Şafî, ruyetullâhı yani Allah'ın cennette müminler tarafından görüleceğini kabul etmektedir. Kafirlerin ahirette Rab'lerinden mahrum kalacaklarını haber veren ayet,⁶⁴ Şafî'ye göre ruyetullâhı ispat eder. O bu mahrumiyeti görme mahrumiyeti olarak anlamaktadır. Eğer inanmayanlar O'nu görmekten mahrum kalacaklarsa, demek ki inananlar O'nu görebilecekler ve bunu yaparken, bazı hadislerde haber verildiği gibi, hiç güçlük çekmeyeceklerdir.⁶⁵

⁶¹ Bkz. Râzî, *Menâkıb*, 119-121.

⁶² Kulların fiilleri konusunda Ebû Hanîfe'nin insana irâde ve seçme hürriyeti tanıyan görüşleri için bkz. *el-Fikhü'l-Ekber*, 72-3.

⁶³ Hekkârî, *İ'tikâd*, 18; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 415-6.

⁶⁴ *el-Mutaffiîn*: 15.

⁶⁵ Lâlekâî, *Şerh*, iii, 518-9; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 419-420; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 132, 136; Hekkârî, *İ'tikâd*, 18; İbn Kesîr, *Menâkıb*, 190-1; Berzencî, *Akâid*, 91-2.

3. 6.-Bidatçı saydığı dinî gruplar hakkındaki sözleri

Kendisine atfedilen sözlere bakılırsa İmam Şafî'nin, bidatçı addettiği fırkalara karşı sert ve tavizsiz bir muhalefet sergilediği anlaşılmaktadır. Beyanlarıyla bu grupları kınamakla kalmamış, bunların mensuplarıyla sosyal ilişkilerin kesilmesi yönünde etrafındakilere çeşitli telkinlerde bulunmuştur.

Bidat fırkaların mensuplarının muhatap alınmaması, onlarla konuşulmaması yönündeki telkini çeşitli rivayetlere yansımıştır: Ona göre Cehmîler ile kesinlikle konuşulmamalıdır. Mürcîilere ise belli ölçüde tolerans gösterilebilir. Ancak onların arasındaki mücadeleci kişiler ile de konuşmamak gerekir. Bu dışlayıcı tavrın nedeni olarak Şafî, bidatçılardaki nifak hâline işaret etmektedir. Nasıl ki Hz. Peygamber Tebuk seferinden geri kalan sahâbîlerde nifak bulunduğunu düşünerek ashâbının onlarla konuşmasını menetmişse, bidatçılardaki nifak hâli de aynı tavrı icap ettirmektedir.⁶⁶

Şafî'nin diğer bir telkini bidatçıların arkasında namaz kılınmaması yönünde olmuştur. Anlaşılan o ki Şafî, bu hususta öncelikle Kaderîlerin durumuna işaret etmiştir. Onların müslüman ümmetin mecûsîleri olduğunu bildiren bir hadise dayanarak arkalarında namaza durulmamasını, hatta onlarla evlenilmemesini emretmiştir.⁶⁷ Namazla ilgili nehyin kapsamına bir başka rivayette Mürcie ve Şia mensupları da dahil edilmiştir. Ayrıca Şafî kendisine sorulan bir soru üzerine, bu fırkaları ümmetin çoğunluğundan farklılaştıran temel fikirleri de özetle belirtmiştir. Allah'a nispeti gereken meşîet (dileme) sıfatını kendilerine nispet edenler Kaderîler; imanı sadece sözden (ikrâr) ibaret görenler Mürcîiler; Hz. Ebûbekir'i ve Hz. Ömer'i meşru halife saymayanlar ise Şîî Râfizîlerdir.⁶⁸ Bidatların en yoğun yaşandığı fırkalaşma olarak Râfizîliğe işaret eden Şafî, yalan şahitlik hususunda bu fırkanın diğer fırkaları geride bırakmasının böyle bir sonuç doğurduğunu düşünmektedir.⁶⁹

3. 7. - İmâmet konusundaki görüşleri ve sahâbe hakkındaki düşünceleri

İmam Şafî ashâb zümresini İslam ümmeti içerisinde seçkin bir mevkide görmektedir. Zira Allah bu gruba Hz. Peygamber'e yoldaşlık etme şerefini bahsetmiştir. Onları Tevrat, İncil ve Kur'an'da methetmiştir. Kur'an'ın diliyle onları sonradan gelecek müslümanlardan daha faziletli kılmış, onları sıddıklar, şehitler ve sâlihler mertebesine yükseltmiştir. Vahyin inişine,

⁶⁶ Hekkârî, *İ'tikâd*, 25.

⁶⁷ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 413; Herevî, *Zemm*, iv, 307; Abbâdî, *Tabakât*, 12-3.

⁶⁸ Herevî, *Zemm*, iv, 307-8; Zehebî, *Siyer*, x, 31.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 189; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 468; İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 133; Hekkârî, *İ'tikâd*, 31-2; Berzencî, *Akâid*, 94-5.

sünnetin teşkiline şahit olan nesil onlardır, dolayısıyla ümmet onların bilgisine muhtaçtır. Bu nedenle sahâbîlerin faziletleri dile getirilmeli ancak kendi aralarında vuku bulmuş ihtilaflardan bahsedilmemelidir.⁷⁰

Hulefâ-i Râşidîn'nin yönetim sırası aynı zamanda fazilet sırasıdır. Bu dönemde müslümanlar kendi içlerinden en hayırlılarını seçerek yönetime getirmişlerdir.⁷¹ "Bedevilerden geri kalmış olanlara de ki: -Siz yakında çok güçlü bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız" (el-Fetih: 16) ayetinin gereği, Şafîi'ye göre, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer tarafından yerine getirilmiştir. Hz. Ebûbekir irtidat eden Benû Hanîfe'yle; Hz. Ömer de Farslılar'la savaşmışlardır. Bu durum onların faziletlerini gösterir. Yine Şafîi, Hz. Osman'a işaretten Hz. Peygamber'in söylediği "O gün bu adam ve ashâbı hak üzeredir" sözünü fitne hadisleri arasında yegane muteber hadis kabul etmektedir.⁷² Ayrıca o, Ömer b. Abdülaziz'i (ö. 101/720) de Hulefâ-i Râşidîn'den addetmektedir.⁷³

Şafîi meşru yöneticiye silahlı isyanı caiz görmez. Sâlih yahut fâcir olsun müslümanların meşru yöneticisinin emri altında cihat etmek, onların arkasında Cuma ve bayram namazlarını kılmak, onların ıslâhı ve iyilikleri için dua etmek lazımdır.⁷⁴ Şafîi devlete isyan eden kişi ve topluluklar (bağîler) hakkındaki görüşlerini Muaviye b. Ebî Süfyân ve yandaşlarına karşı Hz. Ali'nin tutumunu örnek vererek delillendirmiştir. Demek ki Şafîi, söz konusu malum siyasi tefrikada Hz. Ali'yi haklı görmektedir. Muhaddis Yahyâ b. Ma'in'in (ö. 233/847) bu yüzden İmam Şafîi'yi Şii olmakla itham ettiğinden bahsedilmektedir. Ahmet b. Hanbel ise bu ithamı haksız bulmuş, İslam tarihinde bağî topluluklarla ilk muhatap olan kişinin Hz. Ali olması hasebiyle Şafîi'nin böyle bir istidlalde bulunduğunu ileri sürmüştür.⁷⁵

Şafîi'ye Şiilik ithamında bulunduğu söylenen Ahmed b. Abdullah el-İclî'nin (ö. 261/875) gerekçesi ise Şafîi'nin bir Ehl-i Beyt isyanına karışmış olmasıydı.⁷⁶ Çok daha sonra İbnü'n-Nedîm aynı nedenle Şafîi'de "Şîa'ya kuvvetli bir meyil" olduğunu söyleyecektir.⁷⁷ Bu ithamın dayandığı olay gerçekten vuku bulmuştu. Şafîi otuzlu yaşlarındayken Necran'daki memuriyeti sırasında bir Alevî ayaklanmasına destek verdiği suçlamasıyla tutuklanıp Rakka'da Harun Re-

⁷⁰ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 442-3, 448-9; Hekkârî, *İ'tikâd*, 18.

⁷¹ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 433-5; Hekkârî, *İ'tikâd*, 30.

⁷² Berzencî, *Âkâid*, 93-4. Hz. Osman hakkındaki hadis için bkz. Âcurrî, *Şerî'a*, ii, 330.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 189; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 448; İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 136-7; Hekkârî, *İ'tikâd*, 31. İbn Ebî Hâtim rivayetinde Şafîi, bu beşi dışındaki halifeleri *mübbezzîn*, yani zor ve güç kullanarak hâkimiyet kuran kişiler olarak nitelendirmektedir, bkz. *Âdâb*, 190.

⁷⁴ Hekkârî, *İ'tikâd*, 18. Benzer ifadeler için bkz. Beyhakî, *Menâkıb*, i, 448-9.

⁷⁵ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 445-451; Râzî, *Menâkıb*, 143.

⁷⁶ Bu itham için bkz. İbn Kesîr, *Menâkıb*, 195.

⁷⁷ "eş-Şafîi şedîd fi't-teşeyyü", bkz. İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 295.

şid'in (ö. 193/809) huzuruna çıkartılmış, bir müddet hapis yattıktan sonra İmam Muhammed Şeybânî'nin (ö. 189/805) aracılığı ile affedilmiş ama kendisiyle beraber tutuklanan dokuz kişi idam edilmişti.⁷⁸

Şafiî'ye yapılan bu suçlamanın bir iftira olduğu iddiası eğer doğru ise,⁷⁹ onun Şiîliği ile ilgili bir ithama zaten mahal kalmamaktadır. İsyana bir şekilde karışmış olması durumunda bile tek başına bunun bir Şiîlik alameti sayılması doğru değildir. Bir Râfizî aleyhtarı olduğuna dair ondan nakledilen sözler ve Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'i Hz. Ali'ye tafdîl ettiğine dair rivayetler, Şafiî'nin akidevî açıdan bir Şîa bağlısı ya da sempatizanı olmadığını göstermektedir. Alevî lidere destek vermesi ise olsa olsa bu liderin siyasi davasına duyduğu ilgi ile açıklanabilir. Ayrıca ondan nakledilen bazı şiirlerde Ehl-i Bey't'e yönelik güçlü bir muhabbetin bariz izleri görülmektedir.⁸⁰

3. 8. - Kelâm aleyhtarlığı

Şafiî'den kelâm aleyhine nakledilen sözlerden bazıları şunlardır:

"İnsanlar eğer kelâmda ne olduğunu bilselerdi, arslardan kaçtıkları gibi ondan kaçarlardı".⁸¹

"Kelâm, ehl-i kelâma lanet etmektedir".⁸²

"Bir kişinin, Allah'a eş koşma dışında günahının her türlüyle Allah'ın karşısına çıkması, kelâmla ilgili bir şey ile O'nun karşısına çıkmasından daha hayırlıdır".⁸³

"Kelâm elbisesi giyip de kurtulan bir kimse görmedim".⁸⁴

"Kelâm ashâbı hakkındaki hükmüm, onların sopalarla dövülmeleri, develer üzerine bindirilip aşiretler ve kabileler arasında dolaştırılmaları, sonra da 'Kitap

⁷⁸ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 112, 127, 138, 142-3, 151.

⁷⁹ Bkz. Beyhakî, *Menâkıb*, i, 142. Meşru devlet başkanına karşı isyanı tecvîz etmeyen Şafiî'nin bir ayaklanmaya katıldığı iddiası, ya onun fikrî olgunlaşma öncesindeki gençlik heyecanı ile açıklanabilir; veyahut asılsız bir suçlamanın kurbanı olduğunu akla getirir.

⁸⁰ Söz konusu muhtevadaki şiirlerinden birisini bir hac yolculuğu sırasında okuduğu nakledilmektedir. Şiir şu mısralarla sona ermektedir: "Muhammed ailesini sevmek Râfizîlik ise eğer; ins ve cin şahit olsun ki ben bir Râfiziyim!". Bkz. Şafiî, *Divân*, 89. Aynı sevgiyi izhar eden diğer beyitler için bkz. a.g.e., 120-1.

⁸¹ Herevî, *Zemm*, iv, 303; İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 132; Hekkârî, *İ'tikâd*, 27-8; Râzî, *Menâkıb*, 100; İbn Kesîr, *Menâkıb*, 186; Berzencî, *'Akâid*, 87.

⁸² Herevî, *Zemm*, iv, 432; Hekkârî, *İ'tikâd*, 28; Râzî, *Menâkıb*, 100.

⁸³ İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 182; İbn Batta, *el-İbâne*, i, 380-1; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 453-4; Herevî, *Zemm*, iv, 291-2; İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 131; Hekkârî, *İ'tikâd*, 29; Berzencî, *'Akâid*, 86.

⁸⁴ Ebî Hâtim, *Âdâb*, 186; İbn Batta, *el-İbâne*, i, 381-2; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 463; Herevî, *Zemm*, iv, 285; Râzî, *Menâkıb*, 99; Zehebî, *el-'Ulûv*, 165.

ve Sünnet'i bırakarak kelâma başvurma'nın cezası işte budur' diye arkalarından nida edilmesidir".⁸⁵

"Eğer her muhalife karşı büyükçe bir kitap yazmak isteseydim bunu yapabildirdim. Fakat kelâm yapmak benim işim değildir. Kelâmla ilgili herhangi bir şeyle irtibatlandırılmaktan hiç hoşlanmıyorum".⁸⁶

"Sadece bir kez bir kişiyle kelâmî bir münazarada bulundum ve bundan dolayı Allah'tan bağışlanma diledim".⁸⁷

Bir kısmını aktardığımız bu sözlerindeki hassasiyetin dışarıya vuran bir neticesi olarak Şafî, bidatçılara karşı gösterdiği tavrın bir benzerini göstererek kelâm yapılan meclislere iştirak etmemiş, mecburi beraberlik durumunda ise insanlardan kelâm konuşmayı bırakmalarını talep etmişti.⁸⁸ Onun, vasiyet konusunda ulaştığı bir hüküm, aynı hassasiyetin başka bir görüntüsüdür. Talebesi Rebî'in bildirdiğine göre Şafî, bir kimsenin kitaplarını vasiyet etmesi durumunda eğer kitaplar arasında kelâmî bir eser varsa bunun vasiyete girmeyeceğini bildirmiştir. Zira o kitabın konusu olan kelâm, ilimler cümlesinden değildir.⁸⁹

Fıkıh ile kelâmı mukayese eden Şafî, kelâm yapmanın içerdiği risk ve tehlikeleri fıkıh ilminin içermediğini söylemiştir. Kendisine kelâmî bir meseleyi soran talebesi Müzenî'ye verdiği şu cevap manidardır: "Bana yanıldığımda "küfre girdin" değil de "hata ettin" diyebileceğin bir konuda soru sor!".⁹⁰ Diğer bir talebesi olan Yunus b. Abdülâlâ'ya da şu ikazı yapmıştır: "Bir kimsenin, 'isim müsemânın gayrısıdır', yahut 'şey müşeyyânın gayrısıdır' gibi sözlerini duyarsan, onun zındıklığına şahit ol!".⁹¹

Daha çok Kaderiyye ve Mutezile alimleri elinde ikinci hicrî asrın başlarından itibaren dini anlama ve yorumlama usûlü olarak geliştirilip uygulanan kelâm, demek ki Ashâb-ı Hadîs'e mensup bir çok alim gibi İmam Şafî'nin de tepkisini çekiyordu. Zannediyoruz ki İmam Şafî'nin kelâm ile olan sorunu, kelâmcıların naslar yanında akli da bir hüccet olarak muteber sayan prensiplerinden kaynaklanmaktaydı. O bu prensipten ziyade bu prensip etrafında teşkil edilen usûlün neticelerini hatalı buluyordu. Akıl ile çelişmesi durumunda nassın zâhiri manasının terkedilerek tevile gidilmesi, âhad haberlerin ihmali, sıfâtullâh

⁸⁵ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 462; Herevî, *Zemm*, iv, 294-5; İbn 'Abdilber, *el-İntikâ*, 133-4; Hekkârî, *İ'tikâd*, 29; İbn Kesîr, *Menâkıb*, 186; Zehebî, *Siyer*, x, 29; İbn Hacer, *Tevâli*, 111.

⁸⁶ Herevî, *Zemm*, iv, 308-9.

⁸⁷ Herevî, *Zemm*, iv, 296; Zehebî, *Siyer*, x, 30.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 184-5; İbn Batta, *el-İbâne*, i, 380; Beyhakî, *Menâkıb*, i, 458-9; Herevî, *Zemm*, iv, 299-300, 302, 310; Hekkârî, *İ'tikâd*, 28; İbn Hacer, *Tevâli*, 112; Berzencî, *'Akâid*, 87.

⁸⁹ Herevî, *Zemm*, iv, 298; Râzî, *Menâkıb*, 100; Zehebî, *Siyer*, x, 30.

⁹⁰ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 459-460; Herevî, *Zemm*, iv, 286; Râzî, *Menâkıb*, 105; Zehebî, *Siyer*, x, 28; İbn Hacer, *Tevâli*, 111.

⁹¹ Beyhakî, *Menâkıb*, i, 405; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 133; Zehebî, *Siyer*, x, 30. Bazı farklılıklarla aynı rivayet için bkz. Herevî, *Zemm*, iv, 296-7; Subkî, *Tabakât*, ii, 174.

hakkında ihdas edilen tartışmalar, ilahî takdîrin inkarı, şefaatin reddi gibi meseleler, bir çok alim gibi Şâfiî'yi de kelâm usûlüne ve kelamcılara karşı tavır almaya sevk etmişti.

Şâfiî'nin kelâmdan vazgeçirip fıkıh ilmine sevkettiğini bildiğimiz talebesi Müzenî, "kelamla meşguliyetin kerahati, Şâfiî'nin mezhebiydi" derken⁹² muhtemelen zikrettiğimiz durumu belirginleştirmek istemişti. Bir sözünde Şâfiî, kelâmla meşguliyetin kerahetine illet olarak ehl-i kelâmın sıfâtullâhı inkarını göstermişti.⁹³ Demek ki o, Mutezile-Cehmiyye kelâmına karşıydı. Yeri geldiğinde, kendi deyiimiyle "sadece nasihat maksatlı olarak"⁹⁴ İbn 'Uleyye, Hafs el-Ferd gibi bazı ünlü kelâmcılarla kısa münzaralarda bulunmaktan çekinmemiştir. Mesela Mürcie'nin önde gelen isimlerinden Bişr el-Merîsî (ö. 217/833) ile karşı karşıya gelmiş, bir defasında onunla fikhî bir meseleyi münakaşa etmiş, diğer defasında ise onu kelâmdan vazgeçirmeye çalışmış fakat Merîsî ısrarla Şâfiî'yi kelâma çağırmişti.⁹⁵ Ancak bunlar istisna kabilinden karşılaşmalardı. Şâfiî kendi zamanının mütekellimlerini muhatap almamayı anladığımız kadarıyla prensip edinmişti. Bunu faydasız bir iş talekki etmekte ve günah addetmekteydi.

Doğrusu bizim, kendi zamanından yaklaşık bir buçuk asır sonra İmam Eş'arî (ö. 324/936) ve İmam Maturîdî'nin (ö. 333/944) izlerinden giden alimlerin elinde gelişmeye başlayacak Sünnî kelâm hakkında Şâfiî'nin nasıl bir tavır takınacağını öngörmemiz mümkün değildir. Böyle bir öngöründe bulunsak bile bunun zandan öteye bir değer taşımaması gerekir. Burada asıl sorun, ister Şâfiî mezhebinden olsun ister olmasın ondan sonra gelen kelam karşıtı veya yanlısı Sünnî alimlerin, İmam Şâfiî'nin yukarıda zikrettiğimiz akvâl ve ahvâlini kendi zamanlarındaki ve Sünnîlerin elindeki kelâm açısından değerlendirme yanlışlığına düşmeleridir. Bu yanlışlığın adı ise anakronizmdir. Şâfiî'nin kelam aleyhtarı sözleri üzerinden Selefi meyilli Şâfiî ulema ile Eş'ariyye mensubu Şâfiî ulema arasında hayli gergin geçen tarihî çatışmaya bu açıdan bakmak gerekir.

Bir tarafta Herevî, İbn Teymiyye, İbn Kayyım gibi Hanbeliyyü'l-mezheb, Lâlekâî, Kerecî ve Hekkârî gibi Şâfiîyyü'l-mezheb kelâm aleyhtarı Selefler; diğer tarafta Beyhakî, Abdülkâhir Bağdâdî, Fahrüddîn Râzî ve Sübkî gibi Şâfiî-Eş'arîler. Beyhakî gibi hadis taraftarlığına çok yakın bir sima bile, Şâfiî'nin kelam karşıtlığının bidatçılara yönelik bir karşıtlık olduğunu, zira onun zamanındaki kelâmın Kur'an ve Sünnet'e dayanmadığını Menâkıb'ında yer yer vurgulamak zorunda kalmıştı.⁹⁶ Fahrüddîn Râzî ise çok ilginç bir yol izleyerek, Şa-

⁹² İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 188-9; Herevî, *Zemm*, iv, 270-1, 303.

⁹³ Herevî, *Zemm*, iv, 288.

⁹⁴ Herevî, *Zemm*, iv, 295 (Zağferânî rivayeti).

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *Âdâb*, 175-6, 187; İsfârâînî, *et-Tabsîr*, 99; Herevî, *Zemm*, iv, 284, 305; Zehebî, *Siyer*, x, 27; İbn Hacer, *Tevâli*, 81.

⁹⁶ Bkz. Beyhakî, *Menâkıb*, i, 454-5, 458, 461-2, 470.

fiî'nin kelâmıla ilgisiz olan sözlerinden kelâmî manalar çıkarttı. Onun Eş'arîlikle bağdaşmayan görüşlerine Eş'arîlik zaviyesinden şerhler üretmeyi başardı.⁹⁷ Sübkî ise, Şafî'nin kelâm aleyhtarlığını "yanlış anlamış" çevrelere yine bir Şafî olan İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) Tebyînü'l-Kezîbî'l-Müfterî adlı ünlü eserini işaret etti ve kendisinin bununla yetinmediğini, aynı gayeyle Men'u'l-Mevânî adlı bir eser telif ettiğini belirtti.⁹⁸ Şafî'nin akidevî görüşlerini yansıtan çağdaş tahkik çalışmalarının mukaddime ve dipnotlarına ya da aynı konuyu ele alan akademik araştırmaların vardıkları sonuçlara baktığımızda benzer bir anakronik gerginliğin bugün de sürdürüldüğü görülmektedir.

Sonuç

İmam Şafî'nin söz ve beyanlarından onun kendisini Ashâb-ı Hadîs içerisinde kabul ettiği anlaşılmaktadır. Haberî sıfatları naslarda geçtiği şekilde anlaması ve keyfiyetlerine dair ilave beyanda bulunmaması, ameli imandan sayması, imanda artma ve eksilmenin olduğunu söylemesi, fiillerin arkasındaki irâdeyi Allah'a atfetmesi, bidatçı fırkalara karşı sert muhalefeti ve kelâm aleyhtarlığı hakkında ondan nakledilen sözler, söz konusu mensubiyeti doğrular mahiyettedir. Fakat ortaya çıkan netice ne yönde olursa olsun, onun akidevî duruşuna dayanak olan rivayetlerin, ondan gelen fikhî rivayetler kadar sağlam olmadığı kesindir ve bu nedenle belli bir ihtiyat payının her zaman hesaba katılması gerekir.

Bu ihtiyatın asıl nedeni ise er-Risâle ve el-Ümm sıhhatinde bir eserin akidevî konularda ondan nakledilmemesidir. Yazarı olarak Şafî'nin adını taşıyan el-Fikhü'l-Ekber'in ona aidiyeti sahih değildir. Fakat müteahhir alimlerin kaleminden çıkan çeşitli akâid, menâkıb ve tabakât kitaplarında ona isnat edilen inanç konularına ait mahdut miktardaki sözler birbirleriyle ahenk halindedir ve onun fıkıh alanında olmasa bile itikatta tam bir hadis taraftarı olduğunu göstermektedir. Ancak bu mensubiyeti haşviyye aşırılığını ihtiva etmemektedir. Ona akidevî mevzularda isnat edilen sözlerin râvîleri arasında Ebû Sevr gibi kavlü'l-kadîm, Müzenî ve Rebî' gibi kavlü'l-cedîd talebelerinin birlikte bulunması ve bu rivayetlerin birbirleriyle mutabık olması, onun mezhebinde vuku bulan fikhî konulardaki eski-yeni farklılaşmasının akidevî konularda vuku bulmadığını akla getirmektedir.

Bir Alevî ayaklanmasına karıştığı iddiasıyla veya Hz. Ali'nin muhaliflerini fıkhen bağıy sayması dolayısıyla Şafî'ye yapılmış olan Şiîlik ithamının hiçbir sağlam gerekçesi bulunmamaktadır. Sanki onda, kendi çağdaşı olan birçok meşhur isimde olduğu gibi ölçülü bir Ehl-i Beyt muhabbeti bulunmaktaydı. Ondan nakledilen Râfızîlik aleyhtarî sözler zaten bu ithamın yanlışlığını ortaya

⁹⁷ Bkz. Râzî, *Menâkıb*, 101-4, bilhassa 107 ve devamı.

⁹⁸ Sübkî, *Tabakât*, ii, 174. Konumuz hakkında kaleme alınmış *el-İmâm eş-Şafî ve 'İlmü'l-Kelâm* (Kahire 1986) adlı Muhammed Rebî' Muhammed Cevherî'nin eserini görmek ne yazık ki mümkün olmadı.

koymaktadır. Şâfiî'nin kelâm aleyhtarlığı ise kendi zamanındaki ehl-i kelâma, yani Mu'tezile ve Cehmiyye'ye, biraz da Râfıza ve Mürcie mütekellimlerine dönük bir karşıtlık olarak anlaşılmalıdır. Şâfiî'nin bu aleyhtarlığı üzerinden muteahhir Sünnî müelliflerin birbirleriyle kelâm usûlünün meşruiyetini tartışmaları ise anakronik bir karakter arz etmektedir.

Kaynakça

el-'Abbâdî, Ebû 'Âsım Muhammed b. Ahmed, Kitâbu Tabakâtî'l-Fukahâ eş-Şâfi'iyye, thk. G. Vitestam, Leiden, 1964.

el-Âcurrî, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Hüseyin, eş-Şerî'a, thk. Abdullah b. Ömer ed-Demîcî, Riyad, 1428/2008.

el-'Akîl, Muhammed b. Abdülvehhâb, Menhecü'l-İmâm eş-Şâfiî fi İsbâtî'l-'Akîde, Riyad, 1419/1998.

Aybakan, Bilal, İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi, İstanbul, 2007.

el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir, el-Fark beyne'l-Fırak, thk. İbrahim Ramazân, Beyrut, 1415/1994.

el-Berzençî, Muhammed b. Resûl el-Hüseynî, 'Akîdetü'l-İmâm Nâsır el-Hadîs ve's-Sünne Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın Kitâbü'l-İ'tikâd'ı ile birlikte, thk. Muhammed el-Humeyyis, Riyad, 1426/2005.

el-Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin, Menâkıbü's-Şâfiî, Kahire, 1391/1971.

Brockelmann, Carl, Târîhü'l-Edebî'l-'Arabî, Arapça trc. M. F. Hicâzî, Kahire, 1993.

Bruinessen, Martin Van, The Kurds and Islam, Islamic Area Studies, Working Paper Series, No: 13, Tokyo, 1999.

Ebu Hanîfe Numân b. Sâbit, el-Fikhü'l-Ekber, [Mustafa Öz (nşr. ve trc.), İmâm-ı A'zamın Beş Eseri, İstanbul, 1992] içinde, s. 69-77 (Arap.) ve 53-9 (trc.).

Ebû Hâtım Ahmed b. Hamdân er-Râzî, Kitâbü'z-Zîne fi'l-Kelimâtî'l-İslamiyyetî'l-'Arabiyye, thk. A. S. es-Semerrâî, [A. S. es-Semerrâî, el-Ğulûv ve'l-Fırakü'l-Ğâliyye fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, Bağdat, 1982] içinde, s. 227-312.

Ebû Zehra, Muhammed, İmam Şâfiî, trc. Osman Keskiöğlu, Ankara, 1969.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn, thk. Nevâf el-Cerrâh, Beyrut, 1427/2006.

Hallaq, Wael b. , "Şâfiî Hukuk İlminin Başmimarı mıydı?", trc. İ. H. Ünal, [H. Kırbasoğlu (ed.), Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü, Ankara, 2000] içinde, s. 49-72.

Hansu, Hüseyin, Mutezile ve Hadis, Ankara, 2004.

el-Hekkârî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, İ'tikâdü'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî el-Muttalibî, [Mecmû'un fihî Selâs Resâil, thk. Abdullah b. Sâlih el-Berrâk, Riyad, 1419/1998] içinde III. risale.

el-Herevî, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, Zemmü'l-Kelâm ve Ehlihi, thk. Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, Medine, 1419/1998.

Hocazâde Ahmed Hilmi, Hadîkatü'l-Evliyâ'dan Silsiletü Meşâyihî'l-Kâdiriyye, İstanbul, 1318.

İbn 'Abdilber el-Endülüsî, Ebû Ömer Yusuf, el-İntikâ fî Fedâilî'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ, thk. Abdülfettâh Ebû'l-Ğudde, Beyrut, 1417/1997.

İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed, el-İbâne 'an Şerî'ati'l-Fırakî'n-Nâciye ve Mücânebeti'l-Fırakî'l-Mezmûme, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, Kahire, 1429/2008.

İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân, Âdâbü's-Şafîi ve Menâkibuhu, thk. Abdülğani Abdülhâlık, Kahire, 1421/2001.

İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed, Tabakâtü'l-Hanâbile, Beyrut, t. y. .

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, Tevâlî't-Te'sîs li Me'âli Muhammed b. İdrîs, thk. Ebû'l-Fidâ A. el-Kâdî, Beyrut, 1406/1986.

İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, Vefeyâtü'l-A'yân, thk. Muhammed M. Abdülhamîd, Kahire, 1367/1948.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebûbekir, İctimâ'u'l-Cüyûşi'l-İslâmiyye 'alâ Ğazvi'l-Mu'attıla ve'l-Cehmiyye, Amritsar, t. y. .

İbn Kesîr ed-Dımeşkî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, Menâkibü'l-İmâm eş-Şafîi, thk. Halil İ. Mollâ Hâtır, Riyad, 1412/1992.

İbn Kudâme el-Makdisî, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, İsbâtu Sıfatî'l-'Ulûv, thk. Ahmed el-Ğâmidî, Medine, 1422/2001.

İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed, Mecmû'u Fetevâ, thk. Abdurrahman b. Muhammed en-Necdî, Beyrut, 1398.

İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Mahmûd, Zeylû Târîhü'l-Bağdâd, thk. Mustafa A. 'Atâ, Beyrut, 1417/1997.

İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak, el-Fihrist, Mısır, t. y. .

el-İsferâinî, İmâdüddîn Şâhfûr b. Tâhir, et-Tabsîr fî'd-Dîn ve't-Temyîzü'l-Fırakî'n-Nâciye 'an Fırakî'l-Hâlikîn, thk. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire, 1359/1940.

Kallek, Cengiz, "Berzencî", T. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, v, s. 525-6.

Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn 'an Esmâi'l-Kütüb ve'l-Fünûn, thk. M. Ş. Yalçın, K. A. R. Bilge, Ankara, 1941.

Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu'cemü'l-Müellifin, Dımeşk, 1380/1961.

el-Kummî, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî, Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak, thk. M. C. Meşkûr, Tahran, 1963.

Kutlu, Sönmez, İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler, Ankara, 2000.

el-Lâlekâî, Hibetullâh b. Hasan et-Taberî, Şerhu Usûli'l-İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a, thk. Ahmed el-Ğâmidî, Riyad, 1426/2005.

Makdisi, George, "Şâfiî'nin Hukukî Teoloji Anlayışı: Usûl-i Fıkh'ın Kökenleri ve Önemi", trc. S. Erdem, [H. Kırbasoğlu (ed.), Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü, Ankara, 2000] içinde, s. 13-48.

en-Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, Fıraku's-Şî'a, thk. H. Ritter, İstanbul, 1931.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfiî, thk. A. es-Seggâ, Kahire, 1406/1986.

Rûhânî, Baba Merdûh, Târîh-i Meşâhîr-i Kürd, Tahran, 1382.

es-Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed, el-Ensâb, thk. A. Ö. el-Bârûdî, Beyrut, 1408/1988.

Sezgin, Fuad, Târîhü't-Turâsî'l-'Arabî, Arapça trc. M. F. Hicâzî, F. Ebû'l-Fadl, Kahire, 1977.

es-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali, Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ, thk. Abdülfettâh M. el-Hulv, M. M. Tanâhî, Mısır, 1383/1964.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, er-Risâle, thk. Muhammed S. Kîlânî, Mısır, 1388/1969.

_____, el-Umm, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Beyrut, t. y. .

_____, Dîvânü'l-İmâm eş-Şâfiî el-müsemmâ el-Cevherü'n-Nefis fî Şi'ri'l-İmâm Muhammed b. İdrîs, thk. Muhammed İ. Selîm, Kahire, t. y. .

_____, (nispet edilmekte) el-Fıkhü'l-Ekber fî 'İlmi Usûlî'd-Dîn, thk. Abdû Ahmet Yâsin, y. y. , t. y. .

eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, el-Milel ve'n-Nihal, thk. E. A. Mehnâ, A. H. Fâ'ûr, Beyrut, 1419/1998.

Tekines, Ayhan, Bilgi Kaynağı Olarak Hadis, İstanbul, 2006.

Watt, Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, trc. E. R. Fığlalı, İstanbul, 1998.

ez-Zehabî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, thk. Şu-ayb el-Arnâvût, Beyrut, 1402/1982.

_____, Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, thk. Ali b. Muhammed el-Becâvî, y. y. , 1382/1963.

_____, el-'Ulûv li'l-'Aliyyi'l-Ğaffâr, thk. Eşref b. Abdülmaksûd, Riyad, 1416/1995.

Ziriklî, Hayreddîn, el-A'lâm, Beyrut, 1990.